

A KOLLEKTÍV ÉS A KULTURÁLIS EMLÉKEZET SZEREPE AZ ÖNÉLETRAJZI EMLÉKEZÉSBN*

HELLER ÁGNES

Mielőtt rátérnék voltaképpen témámra, szeretnék különbséget tenni kollektív emlékezet és kulturális emlékezet között. A különbségtéves azért fontos a számomra, mert a kollektív és a kulturális emlékezet más-más szerepet játszik az önéletrajzi emlékezetben.

Gondolom, nem kell hangsúlyoznom azt, ami magától értetődő. Emlékezni csak az egyes ember tud, mivel csak az egyes embernek van elméje. Még ha egy úgynevezett transzcendentális Ego fogalmával dolgozunk is, akkor sem vonatkoztathatjuk azt a tudás tartalmára, csupán a megismerés általános feltételeire. Jobban járunk, ha Heideggerrel gondolkozunk, s feltételezzük, hogy születésünkkel be vagyunk hajítva egy világba, ahol már készen vár ránk a tudnivaló és a tennivaló, azaz tartalmak is, nem csak a képességek. A „behajítottnak” kell, illetve lehet azokat szelektíven elsajátítania, s ő arra fog emlékezni, amit ebből elsajátít. Röviden: mind a kollektív, mind a kulturális emlékezet fogalma az emlékezés tartalmára vonatkozik. Arra a kérdésre keresünk a választ, hogy van-e valami közös élmény, illetve tudás különböző emberek emlékezetének a tartalmában. Továbbá arra, hogy mi a közös, vagy mi lehet a közös tartalom különböző emberek emlékezetében. Ebből a szempontból különbözik a kollektív és a kulturális emlékezet.

Kollektív emlékezeetről akkor beszélek, amikor különböző emberek élnek át egyazon eseményt, s ezt a tapasztalatot rögzítik emlékezetükben. Tehát mikor többen egyazon szűkebb vagy tágabb térben és egyazon szűkebb vagy tágabb időben élnek át valamit, amit megőriznek hosszú távú emlékezetükben. Mivel minden ember pszichéjében azok a benyomások kerülnek át a rövid távú emlékezetből a hosszú távú emlékezetbe (akár az elő-tudatba, akár a tudattalanba), melyeknek erős az érzelmi töltetük, kollektív emlékezet többnyire erősen megrázó események kapcsán alakul ki, egy esemény vagy eseménysorozat kapcsán, melyre mindazok, legalábbis majdnem mindazok, akik az eseményt megszenvedték, átérték, tanúi voltak, emlékeznek. Nincs olyan esemény (még két ember esetében sem), melyre mind teljesen egyformán emlékeznének. Azaz, ha ezt mondják, akkor tévednek vagy hazudnak. Ha száz ember éli át ugyanazt a tűzvészt vagy földrengést, amire mindig emlékezni fognak,

nincs közülük kettő, aki pontosan ugyanazt élte volna át, tehát pontosan ugyanarra emlékezne. Ugyanakkor egyik emlékező sem korigálhatja a másik emlékezetét, azaz a másik narratíváját. *A* elmeséli a tűzvészt, *B* elmeséli a tűzvészt, ugyanazt a tűzvészt. Mindkettő tudja, hogy ugyanarról (térről, időről, eseményről) beszélnek. *A* arról beszél, amit ő élt át, *B* arról, amit ő élt át, de sem *A* nem mondhatja *B*-nek, sem *B* *A*-nak, hogy „rosszul emlékezel”. Minden történész tudja, hogy a tanúvallomások kritikával olvasandók, azt sem várják el, hogy az egyes tanúk egy eseménynek akár megközelítően pontos leírását adják. Az egyénnek, az esemény elszenvedőjének, cselekvőjének, illetve tanújának alapélménye mindig már interpretált, de a tanú nem az eseményt interpretálja, hanem saját tapasztalatát. Hogy a földrengésnél bonyolultabb tapasztalatról beszéljek, vegyük példának a holokauszt-túlélők emlékezéseit. Mindannyian a holokausztot élték túl, bár a holokausztot csak azok élték meg, akik nem élték túl. De tekintsük csak át a túlélők memoárjait! Minden holokauszt-túlélő mást élt át, másutt és másokkal. Mindegyik más történetet beszél el. Ugyanakkor egyik sem interpretálja a holokausztot magát, azaz egyiknek sincs hermeneutikai viszonya ahhoz, amiről beszél. Akinek hermeneutikai viszonya van a holokauszthoz, az a „harmadik”, többek között az a túlélő, aki nem vagy nem csupán a kollektív emlékezet, hanem a kulturális emlékezet helyzetéből is beszél. Ha nem marad már egyetlen túlélő sem, túlélő gyermeke sem, akkor pusztán a kulturális emlékezet helyzetéből lehet majd a holokausztról beszélni. A kulturális emlékezet anyaga azonban ebben az esetben kollektív emlékezetté válhat vagy válik.

Minden ember különböző, igen nagy számú emlékfoszlányt oszt meg másokkal. Az emlékezet annyiban kollektív, hogy nem teljesen az emlékező személyes tulajdona, mivel azt másokkal megosztja. Azokkal, akikkel megosztja, akikkel megbeszéli, akikkel együtt visszaemlékezik, legyen az családtag, osztálytárs vagy valaki, akivel egy tüneményt együtt masiroztak. Az emlékeket kicserélik, és ennek következtében minden beszélgető emlékei újrainterpretálódhatnak, másként fognak beleilleszkedni az önéletrajzi elbeszélésbe.

A legtöbb kollektív emlék meghal az emlékezőkkel együtt, ahogy egy tanár megtréfálásának emléke az utolsó két, még élő osztálytárral. De egyes kivételes kollektív emlékek átmentődnek a kulturális emlékezetbe. Ez még egy tűzvész emlékével is megtörténhet, ha a tűzvész döntő történelmi eseményekhez kapcsol-

* ■ Előadás az *Emlékezet, Identitás, Kultúra. Kulturális örökség, emlékezhelyek, emlékeztörténet* című, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, a Filozófiai és Történettudományok Osztálya, valamint a Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya által közösen rendezett konferencián. Budapest, 2016. november 9.

lódik, aminek a tűzvész pillanatában az észlelők nem is voltak tudatában, mint például az égő Reichstag észlelésének esetében.

A kulturális emlékezet (a kollektív emlékezettel szemben) nem a közvetlenül átélt személyes tapasztalat emlékezete. Ezért is nevezhető (ha az elnevezés nem pontos is) kulturális emlékezetnek. Hogy visszatérjek Heidegger metaforájára, amikor bennünket behajtanak a világba, akkor a kulturális emlékezet már „ott van” személyes tapasztalatunk előtt, hagyományos kifejezéssel „a priori”. Ott van a szövegekben, mítoszokban, legendákban, hiedelmekben, amelyeket el fogunk sajátítani, vagy amelyek elsajátítását elvárják tőlünk. Ott van az előítéletekben, mindabban, amit az előttünk járók igaznak, jónak, szépnek, hasznosnak tekintenek.

A kulturális emlékezet letéteményesei az előttünk járó generációk, s az ő írott vagy szóban továbbított szövegeik. Szemben a kollektív emlékezettel, mely, mint említettem, a személyes élményt értelmezi, pontosabban szólva, melynek esetében maga az elsődleges élmény értelmezett, a kulturális emlékezet hordozója már értelmezett szövegeket kap születési ajándékként. Ezeket feldolgozás nélkül sajátítja el, mint egy papagáj, de többnyire azért bizonyos feldolgozással. Ez az elsajátítás, feldolgozás élményszerű értelmezés. Az élményszerűen értelmezett maga a megörökölt szöveg. Azaz az egyed nem az élményt értelmezi, hanem az élmény forrását, a szöveget. Ha megjed egy gyerek Piroska és a farkas történetétől, akkor a személyes élmény a félelem, az ijedség, de annak a forrása nem egy egyszeri, elsődleges tapasztalat, hanem, mint említettem, a megörökölt szöveg.

Nos, ahogy a kollektív emlékezet kizárólag önéletrajzi emlékezet, és az úgynevezett szemantikai emlékezet így nem játszik benne szerepet, vagy ha igen, csak elemnyező módon, a kulturális emlékezethez a szemantikai emlékezet tartozik szoros szálakkal. Például, ha valaki úgy meséli el Piroska és a farkas történetét, hogy a farkas kiköpte a nagymamát, már egy gyerek is azt fogja válaszolni, „nem így történt”. S ha valaki azt mondja, hogy Ábrahám valóban megölte Izsákot, szintén azt a választ fogja kapni, hogy „ez nem igaz”. A kulturális emlékezet esetében lehetőség nyílik a valóság kontrolljára. Ezen a másodlagos értelmezések mit sem változtatnak. Milliók értelmezték a maguk módján teljesen különbözőképpen Ábrahám áldozatának történetét, százezren különbözőképpen Piroska és a farkas meséjét. De bárhogy értelmezik is ezeket a narratívákat, akár szó szerint, akár metaforaként, akár allegorikusan, akár kritikusan, akár művészetként vagy pszichológiai alaptörténetként, mindegyik értelmezést az eredeti szövegre kell vonatkoztatni. Hogy egy percre visszautaljak a kollektív emlékezetre: ott nincs eredeti szöveg, s így valóságkontroll sincsen. Legfeljebb hihetek vagy nem hihetek az elbeszélőnek, megbízható vagy megbízhatatlan tanúnak tekinthetem. A másik, harmadik, tizedik, századik emlékezete még egy folyamatos beszélgetés esetében sem valóságkontroll. Ha van valóságkontroll,

akkor az független az elbeszélésektől, azaz nem az elbeszélt élmény autentikusságára vonatkozik.

Hogy végül rátérjek közelebbi tárgyamra: milyen szerepet játszik mindez az önéletrajzi emlékezésben?

Minden embernek van emlékezete. Van, aki már egyéves korából őriz emléknymokat, van aki csak hatéves korától kezdve. De mi az, hogy „emléknym”, s mit jelent az, hogy „őriz”? Az embert naponta számtalan benyomás éri. Ezek közül néhányra esetleg napokig emlékszik, különösen, ha akaratlagosan tartja emlékezetében. Így vizsga előtt bemagolja a helyes válaszokat, hogy a vizsga utáni napon el tudja feleltetni. Ez az úgynevezett rövid távú emlékezet (*short term memory*). A rövid távú emlékezet befogadóképessége korlátozott, bár különböző egyedenként különbözőképpen. Néhány, viszonylag kevés benyomás átkerül az úgynevezett hosszú távú emlékezetbe (*long term memory*). Ezek az úgynevezett emléknymok (*memory traces*). A szakutatók szerint – amit a mindennapi megfigyelő is jóváhagy – azok a benyomások kerülnek át a rövid távú emlékezetből a hosszú távúba, amelyek megtapasztalása erős érzelmi tartalommal telítődött, mint gyönyör, fájdalom, félelem, megrendülés, „aha”-élmény. Minden traumatapasztalat „átmegy” a hosszú távú emlékezetbe. Ezek az emléknymok. Az emléknymok „előhívása” nem más, mint az emléknymoknak a hosszú távú emlékezetből a rövid távúba való visszafordítása. A tudatalattiba süllyedt emléknymok nehezen fordíthatók vissza, ha egyáltalán, az elő-tudatban őrzöttek könnyebben, olykor akaratlanul, de akár akaratlagosan is előhívhatók. („Hol is találkoztam ezzel az emberrel? Kire hasonlít?”)

Senkinek sincs folyamatos emlékezete, mivel az emléknymok nem függnék össze egymással lineárisan. De az emlékező összekapcsolja őket az úgynevezett önéletrajzi narratíva formájában. Nem egyetlenegy, hanem számtalan önéletrajzi narratíva formájában. Locke szerint ez az önéletrajzi narratíva egy ember „identitása”. A magam részéről „szubjektív identitásnak” nevezném, szembeállítva az „objektív identitással”, azzal az identitással, amellyel mások tekintete az embert meghatározza. Hogy e kettő hogyan függ össze egymással, arról még szó esik később.

Az önéletrajzi emlék elsajátíthatatlan magántulajdon, mert az emléknymok azok. Senki más nem férhet hozzájuk. Önmagunknak kötjük össze őket egységes történetté, ha mindig másként is. Másként ugyan, de mindig az elbeszélő jelene szempontjából. Különböző másoknak más-más történetet beszélünk el. Nem azért, mert hazudunk (bár azt is tehetjük, mivel az emléknymoknak nincs valóságpróbájuk), mert akkor is, amikor nem hazudunk. Attól függően, hogy kinek, mikor és milyen alkalommal beszéljük el, módosul az önéletrajzi narratíva. S attól függ az is, hogy mit nem mondunk el.

Az elbeszélésben az ember az emléknymokat és a felejtést adagolja. Háromféle felejtésről beszélhetünk. Az első, amikor a traumatikus élmény olyan mélyre süllyed (metaforában szólva) a tudattalanba, hogy az

emlékező akaratából nem fordítható vissza rövid távú memóriává. A második, amikor a már a hosszú távú emlékezetbe lesüllyedt és onnan mégis előhívható emlékre borít fátylat az emlékező, mivel az „jó érzését”, „önigenlését” sérti. Személyisége önvédelméből nem hívja vissza az emléket: egy szégyent, egy bántást, egy árlást. A harmadik felejtés lényegében „pragmatikus”. Azért felejttem el, azért nem „hívom vissza”, „bár visszahívhatnám”, mert már nem tartozik hozzám, nincs szükségem erre az emlékre, tudásra, képességre. Mint egy elfelejtett futó szerelmi kaland, vagy akár egy elfelejtett verssor. Persze ezek csak típusok, minden eset egyedi.

De hadd térjek vissza az emléknymhoz. Nincs emléknym értelmezés nélkül. Nem önmagam, hanem a másik (a mások) rögződnek meg az emléknymban. Én (önmagam) élem át a fájdalmat, örömet, félelmet, de „valami” vagy „valaki” (aki okozza) őrződik meg emlékezetemben.

Az elemi kollektív emléknym (földrengés, hurrikán stb.) esetében ez a valami nem igényel különös interpretációt. Bár a bonyolultabb kollektív emlékezés esetében (mint például a budapesti gettóban túlélők emlékirata) az emléknymok tartalma is egyedi (például az egyik egy „svájci házban” élt túl, a másik hamis papírokkal Újpesten bujkálva), s így az emléknymok interpretációja is az, a képzelőerő szűk területen mozog. Az élmény tartalma ugyanis nem vonható kétségbe.

Egy kollektív emléknym ugyanúgy behelyezhető az önéletrajzi narratívába, mint minden más élménytapasztalat, s abban ugyanolyan szerepet játszhat, mint minden más. Az életembe, amikor elbeszéltem, beilleszttem a földrengést, a vasúti szerencsétlenséget, az 56-os felvonulást, ahogy egy szerelmi csalódásomat is. Az önéletrajzi narratívában a kollektív emlékezetnyomnak nem okvetlenül van kitüntetett szerepe. A történész, a természettudós vagy akár a katasztrófavédelem számára persze lehet.

A kollektív emlékezettel szemben a kulturális emlékezet majdnem kivétel nélkül minden emléknymban meghatározó szerepet játszik. Mitől félek? Ki jelent meg a fényben? Miért bánt ez vagy amaz? Sem az

emléknymok eredeti értelmezése, sem ezen értelmezések későbbi felülbírálása (tehát a másodlagos értelmezés) nem gondolható el a kulturális emlékezet tekintetbevétele nélkül.

Mindennek a bemutatásához szükség van arra, hogy röviden kitérjünk az úgynevezett „objektív” identitás értelmezéséhez. Leibniztől egészen Beauvoirig több-kevesebb következetességgel, de számos

filozófus állította, hogy egy ember identitását mások tekintete (*regard*) határozza meg, vagy legalábbis döntően befolyásolja. Leibniz szerint az embert „nevéről” és „arcáról” azonosítják, míg Beauvoir szerint a nő a férfi tekintete határozza meg. Bármelyik tézist fogadjuk is el, mindkettőben van valami közös. Ugyanis az, hogy az emléknymok interpretálása, a szubjektív tapasztalat mások tekintetének befolyása alatt történik. Ezek a mások pedig a kulturális emlékezet hordozói, mivel a hagyomány, a hitvilág szövegeit és normáit hordozzák. Ez történhet közvetlenül, de közvetve is, itt a közvetlen hordozója. Minden kisgyermek hall mesét, népmesét. Ezt vagy azt a mesét. A mesék, ahogy a mítosz is, melynek a mesék „lesüllyedt” maradványai, a kulturális emlékezet hordozói. A „gonosz” a mesékben a boszorkány, az ördög, a mostoha, a sötétség vagy a vadállatok alakjában

jelenik meg. A gonosztól, a ránk leselkedő veszélytől való félelem tapasztalataiban mindig jelen van a kulturális emlékezet. Az európai gyerek félelmeiben ritkán jelenik meg az oroszlán, de annál gyakrabban a farkas, minthogy az európai népmesevilágban többnyire a farkas a gonosz. Egyedül vagyunk ötévesen a sötétben. Halljuk, hogy valami/valaki megmozdul. Jaj, a farkas!, sikoltozunk, pedig még sosem láttunk farkast, legfeljebb az állatkertben, de az állatkerti farkas semmiféle hatást nem tett ránk, nem is féltünk tőle. Röviden: az általunk személyesen sosem tapasztalttal vagy a megtapasztalhatatlannal értelmezzük azt, amit tapasztalunk. Így még a legkezdetlegesebb emléknym is tartalmazhat kulturális emlékezetet. Pontosabban szólva, az interpretáció benne foglaltatik a tapasztalatban. Hiába tudjuk későbbben, hogy hülye gyerekek voltunk, hiszen nincs is a városban farkas, s még ha lenne is,

sem mászhatna át a redőnyön a szobába. Hiába értelmezzük újra a tapasztalatot, úgy emlékszünk vissza rá, ahogy tapasztaltuk. Ebben az esetben az újraértelmezés tartalma más, mint az emléknym eredeti értelmezése. De ez nem mindig van így. Ramon Llullnak a XIV. században például négyszer jelent meg Krisztus a levegőben lebegve. Ez volt az emléknym, amelyet egész életében egyfajta személyes kinyilatkoztatásként követett. Azaz a Bibliában, a hitvilágban, az írásos és szójhagyományban megtestesülő kulturális emlékezet és a személyes élmény összefonódott egymással. E kettő egymást értelmezte. Az eredeti értelmezést Llull sosem bírálta felül.

A kulturális emlékezetnek írásban vagy szójhagyományban, ítéletekben, eszmékben, képekben a szó szoros értelmében megtestesülő szövegei közismerten változnak. Az sem ritka, hogy különböző szövegek élnek egymás mellett, gyakran egymással konfliktusban. Számos híres megvilágosodástörténet egyúttal kulturális szöveg váltás. Mint Ágoston esetében az a bizonyos, a Biblia egy passzusára mutató „tolle lege!”. Maimonidész a XI. században arról panaszkodik, hogy manapság már senkihez sem szól Isten. Ez a kulturális emlékezet pluralizálódása nyomán még inkább igaz.

Mindeddig csak arról beszéltem, hogyan van jelen a kulturális emlékezet már az emléknymokban is. Az önéletrajzi elbeszélés azonban nem is érthető meg a kulturális emlékezet nélkül.

Emléknymaik a felsőbbrendű emlősöknek is vannak, ahogy álmodnak is. De csak embernek lehet önéletrajza, csak ember tudja összekapcsolni az elszórt emléknymokat elbeszéléssé. Az ember esetében az ösztönvezetést majdnem százszázalékosan átveszi a társadalmi szokásrendszer vezetése, és ehhez nem esetlegesen tartozik a kulturális emlékezet, mivel anélkül nem is létezik. Minden önéletrajzi narratíva kulturális emlékhordozó. De történelmileg változó, hogy hogyan és milyen mértékben az. Ez ugyanis, többek között, azon múlik, hogy maga a kulturális emlékezet homogén-e vagy sem. Százszázalékos homogeneitás nincsen, de ebben a problémakörben a viszonylagos homogeneitás is elégséges útmutató.

A generációkon, mi több, évszázadokon, akár évezredek keresztül domináló, a kulturális emlékezetet meghatározó, többnyire írásban is közvetített, továbbá homogenizáló szövegeket „mesterelbeszéléseknek” tekintem. Ilyen „mesterelbeszélések” az európai kultúrában a görög tragédia és filozófia egyrészt, a Biblia másrészt. Bizonyára hasonló mesterelbeszélések jellemzőek más magaskultúrákra is, mint amilyen az egyiptomi, kínai vagy indiai, de ismereteim nem elégségesek ahhoz, hogy ezeket is bevonjam az elemzésbe.

Mikor egy görög tragédiában valaki elbeszéli az életét, akkor ezt maga is beilleszti az ősök életébe. Semmi sem a hős születésével vagy hányattatásaival kezdődik, legyen az Ódipusz vagy Antigoné, vagy Oresztész, hanem az ősök történetével, azaz a kulturális emlékezetben megőrzött történetekkel. Így a tragikus hős

saját történetét, önéletrajzát beilleszti a kulturális emlékezet láncolatába, méghozzá úgy, hogy maga is a kulturális emlékezetben megőrzendő, átörökítendő emlékeztetvé válik. A Bibliában hasonlóképpen illeszti be például a próféták életük hányattatásait, ahogy reményeiket is, az ősök történeteibe, s maguk ezek a hányattatások is újraélhető kulturális hagyománnyá válnak, mint például Jézus számára.

A hagyományban megőrzött, ismert önéletrajzi emlékeztetések, amelyek a mindenkori „vég” szempontjából, azaz a mindenkori jelenkorból vannak megírva, és lineáris elbeszélést alkotnak, nem a tisztán homogén kulturális emlékezet talaján, hanem két kulturális emlékezet találkozási pontján, esetleg konfliktusában születnek meg. Itt van például elsőnek egy korai önéletrajz, Platón 7. levele (tekintsük eredetinek). Platón a homogén hellén kulturális hagyományt, elsősorban Homérosz autoritását megkérdőjelező Szókratész tanítványa. A szürakúzi kalandok, csalódások platóni elbeszélése, az emléknymok tendenciózus összekapcsolása egy másik, alapvetőbb élettapasztalatra vonatkozik. Ugyanis arra, hogy egy gondolkodó számtalan tévelygésen keresztül hogyan jut el az abszolút igazsághoz. Nos, ez a platóni narratíva modellé válik. Nemcsak azok számára, akik ismerték, de azok számára is, akik nem ismerték. Nem úgy vált modellé, hogy utánozták, hanem hogy életüket valóban ebben a modellben élték át. Azaz állandóan ismétlik.

A filozófusok számára Platón 7. levele az önéletrajzi emlékezet tartalmi, és nem csak szerkezeti modellje lett. Csak ismételni tudom: nem arról van szó, hogy egyenesen utánozzák, hanem hogy az elbeszélés idején az életükben döntő emléknymokat így állítják össze elbeszélés formájában. A csúcstról tekintenek visszafelé, az igazság csúcsáról saját korábbi tévelygéseikre. S azt az emléknymot felejtik el, amely nem illeszthető bele ebbe a teleológiai narratívába. Augustinus vallo-másairól már megemlékeztem, amikor a „tolle lege” életfordító élménytapsztalatra utaltam. Ágoston esetében, saját bevallása szerint, ez az élménytapsztalat döntötte el két kulturális emlékezet közötti választását. Ez volt a fordulópon az Igazsághoz, az abszolút Igazsághoz vezető úton. Még Descartes is ebben a cipőben jár a módszerről való értekezésében. Ő is azt írja le, hogyan jutott el az Igazság felfedezéséig. Ő is hivatkozik egy életfordító élménytapsztalatra, méghozzá egy többrészes álomra, amely a helyes úton elindította. Mindig a jelenből nézünk a múltba, a végből a kezdetre, a csúcstról a lapos mezőre. Alapjában minden önéletrajzot író (vagy akár csak elgondoló) filozófus arról beszél (magának vagy másnak), hogyan jutott el az Igazsághoz, akár ahhoz az igazsághoz is, hogy igazság nincsen, és a filozófia értelmetlenség. A kulturális emlékezet vezeti az önéletrajzíró tollát. Elvárják tőle ebben az esetben nemcsak a narratíva szerkezetét, hanem a kérdést is, amely körül az önéletrajzi elbeszélés forog.

Ami azonban a filozófiai önéletrajzi elbeszélés általános szerkezetét illeti, az nem különbözik a filozófiai

étól. Minden önéletrajzi elbeszélés, mint erről már volt szó, teleologikus, azaz visszatekintő. Az elbeszélő énje mindig fölnyit élvez az elbeszélő énnel szemben, minthogy nála van a célszalag s így a törekvés, amelynek a jelen akarva-akaratlanul az eredménye, azaz a célja. Maga a törekvés már a múlté. De nem egészen. Azzal, hogy a történetben a múlt jelenné alakul, a jelen szempontjából módosítható.

Itt kell visszatérnem egy már elejtett gondolathoz, az úgynevezett „objektív identitás” kérdéséhez. Ahhoz a gondolathoz, hogy a mások tekintete határozza meg az embert, mivel meg akar felelni a tekintet igényeinek, ítéletének, követelményeinek. A mások tekintete (mint ahogy erről szintén volt már szó) egyfajta kulturális emlékezetet testesít meg. Azaz nem okvetlenül az eleven, az emberrel harcoló vagy őt támogató Mások tekintete, hanem a példák, azaz a példaképek, az ősök szimbolikus tekintete. Ha viszonylagosan homogén a Mások tekintetében ítélkező kulturális emlékezet, akkor tudom, hogy minnek kell megfelelnem, minnek feleltem meg, és mikor mondtam csődöt. Mondjuk egy sértésért bosszút kell állnom, ahogy őseim is mind ezt tették. Ha például egy Montague vagyok, akkor gyűlölnöm kell, azaz ellenségemnek tekinteni mindenkit, aki Capulet. S ha történetesen meghalok ősi családom becsületének védelmében, akkor önéletrajzi narratívám sikertörténet lesz, s halálos ágyamon így is fogom magamnak vagy másoknak elbeszélni. Szégyellhetek sok mindent, amit életemben elkövettem, megbánhatom, vagy, fordítva, vállalhatom, de így vagy amúgy, a magam élettörténetét a kulturális emlékezetben rögzített történetek mérem. III. Richard (Shakespeare-nél) például Jézus szenvedéseiként éli át saját megaláztatását.

Teljesen homogén kulturális emlékezetrel persze nem lehet dolgunk, mikor a magas civilizáció drámáiról vagy normáiról beszélünk, de viszonylag homogén kulturális emlékezetről igen. Ha valaki két, lényegében különböző kulturális emlékezet keresztüzében áll, gyakorta választja az egyiket a másik ellenében, ahogy ezt Ágoston tette. Platon nem egy alternatív kulturális emlékezetet választott, minthogy az nem létezett, inkább ő volt annak az alapító atyja. Ágoston azonban választotta a Bibliát Rómával szemben, az ő ősatyja nem Romulus volt immár, hanem Ábrahám. De Ágoston nagy kivétel volt. Manapság az, ami akkor kivétel volt, ha nem lett is szabállyá, de tipikus, gyakori.

A modern világ mindebben két változást hozott. Az egyik nem olyan radikális, mint hinnénk, a másik az.

Mesterelbeszélésnek azokat a kulturális emlékezetben rögzített történeteket, eszméket és normákat neveztem, amelyek folyamatosan táplálják a generációkat, ha módosításokkal is. Olyan történeteket, melyek akkor is jelen vannak azokban a bizonyos tekintetekben, ha nem ismerik az eredetüket. Említettem, hogy Európában két efféle mesterelbeszélésről beszélhetünk. Az egyik a Biblia, a másik a görög-római filozófia, dráma és intézmények. Ezek a mai napig mesterelbeszélések maradtak. Minden gyerek, aki először látogat el egy régi képtárba, látja a Biblia és a görög mítosz törté-

neteinek ábrázolását. Egy ilyen látvány megőrződhet egy emléknym formájában, s részt vehet az emléknymokból összeállított önéletrajzi narratívájában. Egy európai otthonosan érzi magát ezekben a narratívákban, akkor is, ha eredetüket nem is ismeri. (A minap hallottam egy akadémiai székfoglaló előadást a Biblia szerepéről a *Szózatban*. Vagy: miért szenátus a szenátus? Miért beszélünk demagógiáról vagy populizmusról?) Akik ezeket a szavakat kimondják, nem szoktak a kulturális emlékezetre gondolni, melyben megőrződtek. Mondanom sem kell, hisz ez volt ennek az előadásnak a kiindulópontja, hogy a két mesterelbeszélésen kívül, azokkal együtt, számos elbeszélést sajátítunk el, legyenek azok népmesék, viccek, anekdoták, legendák. Különböző népek, rétegek, nemzetek különbözőket.

Van azonban a modern (mai) önéletrajzi elbeszélésnek egy új sajátossága. Ez az új sajátosság a freudi forradalommal együtt született. Az önéletrajzi elbeszélés demokratizálásáról van szó. A kifejezés nem a legszerencsésebb, de mégis érzékelteti, hogy mire gondolok. Manapság ugyanis nemcsak a történelemformálók, szellemi újítók írnak önéletrajzot, hanem jóformán mindenki. Legyen valaki bár filmszínész, dalszerző vagy dalénekes, divattervező, regényíró, politikus, háziasszony, focista, bokszoló, borász, modell, vagy akár egy efféle híres ember férje, illetve felesége, mindenki ír önéletrajzot. Azaz egyre inkább elterjednek az olyan önéletrajzok, amelyekben a közös kulturális emlékezetnek, a mesterelbeszéléseknek kevés szerep jut, vagy alig jut szerep. Olyan önéletrajzok, amelyekben az egyén története, a sikertörténete nem kapcsolódik egy másfajta múlthoz, a kulturális emlékezetben megőrzöthöz. A kulturális emlékezet, hogy úgy mondjam, specializálódik, egyre inkább kollektív tapasztalatokra redukálódik. Ahogy arra már a kezdetben utaltam: az efféle önéletrajz radikálisan különbözik attól a tanúságtételtől, melyet a kollektív emlékezetre vonatkozó élménytapsztatlat beszámolóiban olvashatunk vagy hallhatunk. Amazok jelentősége ugyanis nem az egyéni életsorsban, hanem az egyéni sorsokban megtestesülő történelmi tapasztalatban rejlett. A kollektív emlékezetre vonatkozó élménytapsztatlat Énjének nem kell különösen érdekesnek lennie, mert itt maga a tapasztalat hordozza az emlékezetet.

VISSZA A KEZDETHEZ

Csak az egyénnek van elméje, csak az egyén tud emlékezni, ahogy álmodni és fantáziálni is csak az egyes ember tud. Joggal mondhatjuk ezért, hogy a kollektív emlékezet vagy a kulturális emlékezet fogalmi, Kanttal szólva, az Ész eszméi, tehát nem empirikusak, azaz nem tapasztalhatók. De még ha ezt elfogadnánk is, hozzá kellene tennünk (megint Kanttal szólva), hogy hatásuk empirikus, azaz meg tapasztalható. Az előadásban ezt a hatást igyekeztem értelmezni. S ezzel zárom is mondandómat. □